

»Preliminärt kan människan vara vad fan som helst«

Mästaren tillbringar sina eftermiddagar under en ek där han sörjer sin överkörda hund Plato. Eleven, en ung man som drömmer om den medicinska banan, har lyckats övertala Mästaren att ge honom lektioner i medicinens etik. Fem lektioner har de hunnit med, där de bland annat har talat om etik och moral och om skillnaden mellan gott och ont.

Lektion 5: Fakta

Vinden gick som en stor kam genom det höga gräset runt eken, och blåsten riste i kronan. Mästaren hade svept in sig i en extra filt och satt och hukade med hatten nerdragen över öronen och ena ögat riktat snett uppåt i väntan på fallande ekollon. Eleven hade slagit sig ner på sin pall med uppslagen krage och bläddrade i sina papper som smattrade i draget. Dagens ämne var fakta.

– Det är väl så att innan man fattar ett etiskt beslut så måste man ha koll på fakta ...? började Eleven osäker som vanligt på om frågan skulle gillas eller avfärdas.

– Förvisso, svarade Mästaren och duckade under ett fallande ekollon. Sambandet mellan fakta och värderingar – att etik handlar om värderingar har du väl begripit vid det här laget? – är inte alldeles enkelt. Men låt oss börja med det enklaste: du måste ha bästa möjliga faktaunderlag inför ett etiskt övervägande. Det är självklart. Påstår du att abort är vanligare i Sverige än i Argentina måste du ha klara papper på det. Du får lov att läsa på, kanske måste du gå och fråga någon som är expert på ämnet. Nu råkar det emellertid vara så att experter ibland är oense. Då blir det svårt, då kan du tvingas döma mellan två experter utan att vara expert på området själv. Hur gör man det? När förnuftet inte räcker får man gå på intuition. Det kräver människokunskap. Du är ung och lättlurad ännu. Men snart nog, fortare än du tror, blir du gammal och förhoppningsvis bättre på att bedöma människor. Lär man sig inte bedöma folk, är risken stor att man blir satt på pottan.

Det sade sig Eleven inse. Han påminde därefter Mästaren om att denne hade förutskickat ännu ett svar på förhållandet mellan etik och fakta.

Något förnämad, som om han anklagats för tankspriddhet, ja rent ut för att ha dåligt närminne, svarade Mästaren:

– Är det så att värderingar, vad som är rätt eller fel, ont eller gott, kan härledas ur fakta? Grundregeln är att det kan de inte. Värderingar är något för sig, de kan varken härledas ur fakta eller bevisas så som fakta kan bevisas eller motbevisas. Vill du göra det enkelt för dig, så svara alltid, om du skulle råka få frågan: Nej, värderingar kan inte härledas ur fakta.

– Men, inflikade eleven liksom inbjuden att ställa just den frågan, Mäster själv är av en annan åsikt?

– Det beror på vilken dag du frågar mig, och på hur mitt humör råkar vara. Är jag inriktad på handling, på att lösa ett visst problem, svarar jag som nyss, att fakta och värderingar måste hållas isär. Så har också många filosofer svarat. Att inte hålla isär fakta och värderingar har till och med ett eget namn, det brukar kallas »det naturalistiska misstaget«. Men om jag råkar vara i en mer reflekterande sinnesstämning kanske jag svarar: jo, kanske finns ändå en förbindelse som gör att fakta och värderingar på något sätt hör ihop. Man kan ju fråga sig varför vi alls bryr oss så mycket om etik och moral. Varför bekymrar vi oss om det? Varför angår frågan om ont och gott människor till den grad, att man har lagt ner oändlig tankemöda på saken? Varför har vi inte helt enkelt mördat varandra när vi varit oense?

– Mäster menar varifrån föreställningen om vad som är gott eller vad som är ont kommer ifrån?

– Nu hade du tur, nu slog du huvudet på spiken. Förr, när prästerskapet hade monopol på etik och moral, var svaret givet: från Gud. Gud har planerat ett samvete i oss som en sorts kompass eller etisk geigermätare, som tickar till när något håller på att gå gale. Men nu när en annan skäggig gammal herre, Charles Darwin, har intagit Guds plats, lyder svaret att våra värderingar gagnar artens överlevnad. Föreställningen om ont och gott har vaskats fram i evolutionens eviga långkok. Utan en drift att göra gott, det vill säga att inte alltid sätta sig själv i främsta rummet och i nödfall offra sig för andra, skulle människan som art inte ha överlevt. Så låter den biologiska förklaringen. Om man tror på den, är värderingar i grunden en produkt av evolutionen, det vill säga att de stammar ur fakta eftersom evolutionen är ett faktum och inte en värdering.

Eleven, som antecknat flitigt, frågade

Serie: Medicinsk etik i fickformat. Tidigare artikel publicerad i nr xx.

Del 2 av 5.

hur han som ung människa borde ställa sig. Skulle han anamma Mästarens första svar, att fakta och värderingar måste hållas isär, eller skulle han satsa på det andra, den om samvetet som vilket organ som helst som utvecklats till hjälp för människartens överlevnad.

– Vad tror du själv? frågade Mästaren och plockade ett ekollon som lagt sig på hattens brätte.

Eftersom Eleven vid det här laget tagit intryck av Mästarens förtjusning i förenklningar, svarade han:

– Jag skulle nog satsa på det första svaret, att fakta och värderingar måste hållas isär ...

– Du är klok som en hund, sade Mästaren och sträckte handen halvvägs som för att klappa Eleven på huvudet. Men glöm inte det viktigaste.

– Det viktigaste?

– Har du redan glömt det? Vem av oss har dåligt närminne, du eller jag? Har du glömt att alltid, så långt möjligt, kontrollera att fakta stämmer. Du måste nog kolla andras faktapåståenden, men framför allt måste du kontrollera dina egna.

Lektion 6: Människosyn

Denna eftermiddag, då det var kyligt men vindstilla, var Mästaren i rörelse. Hela tiden som han talade vankade han runt, runt den tjocka ekstammen medan Eleven satt på sin pall och antecknade. Mästaren avlevererade sin miniföreläsning styckevis, några satser åt gången var gång han passerade Eleven, för när Mästaren befann sig på andra sidan trädet kunde Eleven ju inte uppfatta vad han sade.

– Du frågar vad som menas med människosyn? Och du vet redan svaret: det beror på vem du frågar ...

Eleven hann lagom skriva ner detta innan Mästaren dök upp från andra sidan ekstammen igen och fortsatte:

– Men om vi låtsas att du frågar mig, så skulle jag nog svara att människosyn handlar om allt där människan på något vis är med ...

– Eleven skrev så fort att kulspetsen blev het och började kladda.

– Eller kanske skulle jag hellre svara så här: hittar du någonting som är fritt från människans närvaro eller inflytande eller reflekterande, så kan du dra ifrån det. Resten är människosyn. Och som du förstår ryms så gott som allting under rubriken människosyn. I den mån universum skulle existera utan människan, så befinner sig detta tysta universum i så fall utanför begreppet människosyn. Fast i så fall skulle ingen ens kunna kalla universum för universum eftersom språket är en mänsklig uppfinning ...

Vid det laget gav Eleven upp, satte huven på pennen och beredde sig att bara lyssna.

– Alltså, fortsatte Mästaren, blir begreppet människosyn fullständigt ohanterligt med en så vid och generös definition. Vi måste korta ner det ... Du antecknar väl?

Eleven skyndade sig att ta upp pennen igen, och Mästaren fortsatte, nu med stolsryggen som kateder:

– Låt oss strunta i människans ursprung och härkomst, låt oss strunta i hennes egenskaper, onda som goda. Låt oss i stället fråga oss vilken människosyn som är acceptabel, och som vi kanske rent av skulle kunna enas kring. Och då påstår jag att vi kan pruta ner diskussionen till fyra ord. De är: Vilja, Ansvar, Optimism och Pessimism. Vi börjar med Viljan. Har människan en fri vilja? Det beror på vem du frågar. Frågar du en naturvetare får du svaret att mentala processer, liksom allt annat i världen så som vi känner den, är underkastade naturlagarna: intet uppstår ur intet, allt har en orsak, ingen verkan utan orsak. Därför kan inget uppstå spontant i människans hjärna, det måste alltid finnas något som utlöser en tanke. Varje tanke är en reflex av något annat. Frågar du en genetiker får du kanske svaret att det är generna som styr. Somliga, som har dåliga anlag, blir psykopater och begår onda handlingar för att de inte kan annat. Deras gener tvingar dem. Därför skall man inte straffa psykopater utan trösta dem. Frågar du en humanist eller teolog får du svaret: visst har människan en fri vilja! Det är just den egenskapen som gör oss till människor! Summa summarum: Därför är vi inte så jävla dumma att vi frågar, vi ställer helt enkelt inte frågan om människan besitter en fri vilja. Den fria viljans innersta väsen förbigår vi med tystnad. Annars pajar alltihop ...

Inför ordet »pajar« tvekade Eleven i sitt antecknande. Det var ibland som om Mästaren, liksom för att ställa sig in hos den yngre generationen, strödde svordomar kring sig eller använde ord som just paja. Vilket snarast gav ett löjligt intryck för de slangord han då använde var inte alltid desamma som Eleven använde.

– Alltså, pro primo, fortsatte Mästaren: människan har en fri vilja. Ställd inför ett val mellan ont och gott, kan hon välja. Pro secundo: Eftersom hon besitter en fri vilja har hon också ansvar för sina handlingar. Pro tertio: Människan är värd tilltro, du måste vara optimist på människans vägnar, du måste helt enkelt vilja tro att världen går mot det bättre ...

– Och för det fjärde?

– För det fjärde: du får inte framhärda i din pessimism. Kritisk må du vara, men påstår du till exempel att det vore lika bra om mänskligheten upphörde att existera, att vi begick kollektivt självmord för att vi gjort tillräckligt med ont vid det här laget, eller att vi själva utsatts för lidande mer än nog, så vill folk inte kännas vid dig. Då bryter du mot de oskrivna reglerna. Fast kanske kan vi plocka bort det sista ... Och förkorta ekvationen.

– Till vad då? frågade Eleven med pennen i högsta hugg.

– Till tre regler i stället för fyra: för att etiska diskussioner alls skall bli meningsfulla, måste du förutsätta tre axiomer. För det första: människan har en fri vilja. För det andra: människan har ansvar för sina handlingar. För det tredje: din människosyn måste präglas av en viss optimism. Ingen vill nämligen ha att göra med en människa som framhärdar i sin svartsyn.

– Spelar det ingen roll om man tror på Darwin, eller är kristen och kanske tror att Gud skapade människan fix och färdig?

– Inte i praktiken. Håll dig bara till de tre orden Vilja, Ansvar och Optimism så kommer du att accepteras av dina med-

människor, och kanske till och med, åtminstone ibland, komma överens med dem. Att komma överens kallas förresten för konsensus, det ordet kan du gärna skriva ner.

Lektion 7: Människovärde

Eleven, som inför varje lektion hade i läxa att formulera en fråga, behövde inte grubbla särskilt länge denna gång. Dagens fråga hade han fått mer eller mindre till skänks. Därför anlände han denna eftermiddag till Mästaren med följande fråga på en lapp: Vad är människovärde?

Men när han närmade sig Mästaren, satt denne och stirrade på sina tår. Först verkade han inte ens märka att Eleven kommit. Men när Eleven högt och tydligt sagt »God dag!«, svarade Mästaren:

– Jag hade en hund som lystrade till namnet Plato ...

Detta var ju ingen nyhet, men kanske hade Mästaren glömt att han redan talat om sin döda hund. Så Eleven frågade argt och deltagande:

– Vad hände med Pluto?

– Plato! Han blev överkörd. Gammal var han, men inte äldre än att när en ekorre hoppade ner ur eken rätt framför nosen på honom, så blev han provocerad. När ekornen sedan skuttade iväg bort över ängen, satte Plato efter den fräcka lilla gynnaren ... Där borta går vägen. Hastigheten är begränsad till femtio kilometer i timmen. Men alla kör minst sjuttio.

– Jag beklagar, sade Eleven. Jag beklagar verkligen ... Men har Mäster aldrig tänkt på att skaffa sig en ny hund?

– En ny hund? Det finns ingen som Plato! Aldrig. Plato var inte bara en

hund, han var en personlighet.

Eleven beklagade att han varit så dum att han föreslagit Mästaren en ny hund.

– Du är inte här för att beklaga, svarade Mästaren ampert. Vad var det vi skulle tala om idag?

Eleven tog nu fram sin lapp och läste:

– Vad är människovärde? Svar: Det beror på vem man frågar.

– Men nu frågar du mig, svarade Mästaren som om han inte brydde sig ett skvatt om vad andra mästare kunde tänkas svara på frågan. Och vad svarar jag? Jag svarar med en fråga. Jag frågar dig om du vill ha ett kort svar, eller ett långt?

Eftersom Eleven vid det här laget lärt sig att Mästaren inte ansåg sig få betalt för långa svar, fick han för sig att Mästaren möjligen var i färd med att gillra en fälla. Han ville kanske lura Eleven att säga kort svar, när det denna gång, på grund av ämnets natur, kanske krävdes ett långt svar. Så han chansade och sade:

– Ett långt svar, tack.

– Unge man, låt oss vara realistiska, det har du inte råd med.

– Men jag har ju redan betalat hälften av beloppet i förskott! Om jag inte räknar fel har jag fortfarande flera timmar till godo.

– Jo, jo, men det är annat som måste hinnas med också. Du kan inte veta vad jag har i beredskap åt dig. Vill du ha ett fullständigt svar på vad människovärde är, riskerar du bränna av alla återstående lektioner. I så fall går du härifrån utan att ha mer än hunnit nosa på ämnet. Det vore väl synd? Vad skulle det bli för sorts läkare av dig då?

Inför denna tirad kunde Eleven inte göra annat än att ändra sig och be om ett kort svar. Som dock inte skulle visa sig vara särskilt kort.

– Människovärde, började Mästaren, är ett lurigt begrepp, det har många dimensioner. Om du är kristen anser du att människan är skapad till Guds avbild och att alla människor är lika inför Gud. Gud har också bestämt en Skapelsens ordning, som människan inte skall lägga sig i; människan får inte, som det brukar heta, leka Gud. Rollen som Gud är förbehållen Gud själv. För det andra: Om du är militant vegan anser du att allt levande har samma värde, själv besitter du inget högre värde än andra varelser. Gisen, eller hönan, har lika stor rätt att leva som du. Allt levande har ett värde, det gäller också människan, men människan har inget särskilt värde. Det betyder inte att du kan bära dig åt hur som helst med människan, inte alls. Men det du inte får göra mot en människa får du inte heller göra mot ett djur. Naturen har en inneboende ordning som människan inte bör rubba. Rubbar människan Naturens ordning kan Naturen hämnas. Det tredje

människovärdesbegreppet – är du med?! – är knutet till mänskliga rättigheter. Att inneha människovärde är samma sak som att ha tillgång till de mänskliga rättigheterna. Vilka rättigheterna är kan du läsa i till exempel FN:s lista. Den viktigaste mänskliga rättigheten är rätten att få bestämma över sitt eget liv. Nota bene, så länge detta ditt självbestämmande inte går ut över andra människors rätt att bestämma över sina liv. Är du med?

– Ett ögonblick ... svarade Eleven och antecknade allt vad tygen höll. Var det allt?

– Om du hade haft mer pengar kunde jag definiera människovärde på en fyra, fem, sex vis till. Nu får det räcka med tre: det religiösa, det naturinspirerade och det rättighetsbaserade. Eller kombinationer mellan de tre. De allra flesta religiösa erkänner också mänskliga rättigheter. Men det finns religiösa fundamentalister som inte gör det.

– Men, frågade eleven, vem är i så fall människa? Man kan väl inte tala om människovärde utan att veta vad som är en människa?

– Bra fråga! Gå hem och grubbla på det du, så tar vi det som ämne för nästa lektion.

Lektion 8: Vad är en människa?

Denna eftermiddag kände Eleven knappt igen Mästaren. Mästaren hade lagt av sin lätta sommarhatt med smala brätten och i stället ifört sig en svart krimmelmossa som han dragit ner så att bara örsnibbarna syntes. När Eleven försiktigt undrade om Mästaren hade ont i öronen, svarade denne att det var en gammal sinusit som spökade. Därtill led han av ytterligare åtta sjukdomar, vilka var, om man började uppifrån: grå starr, lomhördhet, tandlossning, svagt hjärta, sura uppstötningar, trög vattenkastning, förslitningar i knäna samt hammartå. När eleven beklagade detta, svarade Mästaren att han inte ville tala om det. Det gjorde honom bara nedstämd. I stället frågade han, tämligen strängt:

– Nå, vad har du kommit fram till: Vad är en människa?

Eleven, som gjort sin läxa, slog upp sin anteckningsbok och läste:

– En människa är var och en som ser ut som en människa.

– Jaha? Nå, jag kan hålla med om att till vardags kan din definition duga. Till vardags kan man påstå: vill du veta vad en människa är – se dig i spegeln! Men den definitionen räcker inte hela vägen. Saknar jag armar och ben och har fått mitt ansikte vanställt så skulle jag alltså inte vara någon människa. Eller om jag är en välgjord docka, en zombie, en talande robot, så är jag en människa? Bättre kan du!

Eleven läste försök nummer två från sina anteckningar:

– En människa är varje varelse som föds av en människa.

– Inte så tokigt, svarade Mästaren. Men vad menas i så fall med »varelse«?

Eleven insåg genast att han inte kunde ersätta ordet varelse med ordet människa för i så fall skulle han hamna i ett cirkelbevis. Efter att ha tänkt efter svarade han i stället:

– Alla som föds av en människa är en människa?

– Och det menar du på fullt allvar?

Eleven, som anade att han var ute på hal is, försökte nu rädda sig genom att säga:

– Ja, preliminärt?

– Preliminärt? Preliminärt och preliminärt! Vill du ha preliminära definitioner behöver du inte komma hit, då kan du fråga första bästa du möter på vägen hem. Preliminärt kan människan vara vad fan som helst. Nu vill jag veta precis vad en människa är!

Eleven, som inte kunde komma på vad det var för fel med svaret att den som föds av en människa är en människa, satt tyst och såg i marken. Sedan tittade han upp på Mästaren liksom vädjande.

– Stirra inte på mig så där! Du påminner mig om min döda hund. Svaret är förstås att man måste göra undantag i din definition. Vad föds ur kvinnans kropp förutom barn? Moderkakan till exempel. Vem lägger den till sitt bröst? Förr sålde barnmorskorna den till läkemedelsindustrin för att dryga ut kaffekassan. Man kunde utvinna hormoner ur den. Numera vet jag inte vad de gör, bränner den kanske?

Eleven nickade och antecknade. Sedan läste han upp svar nummer tre:

– Alla som har människor som föräldrar är människor.

– Alla?

– Jo ... Ja ...?

– Har du hört talas om Charles Darwin?

– Jo, jo!

– Vad lär Darwin?

Eleven behövde inte tänka efter, evolutionen kunde han lika bra som forna tiders ungdomar kunde Katekesen:

– Att liv kommer ur liv, att den senare arten utvecklas ur den föregående. Att mutationerna driver på. Att det sker ett naturligt urval så att de bäst anpassade ...

– Nog! Du behöver inte dra hela läxan! Den ena arten stammar ur den andra ... Vad innebär det för människans del?

Nu förstod Eleven vilket svar Mästaren försökte locka fram, och svarade:

– Med undantag för den första människan. Den första människan måste ha haft en far och en mor som var icke-människor ...

- ... utan som var?
- Hominider, för-människor.
- Rätt! Har du förresten hört talas om det klonade fåret Dolly? Dolly hade två mammor och ingen pappa. Eller snarare var hennes morfar hennes pappa. Nå, strunt i det, låt oss återgå till människan.

Eleven läste upp sitt sista och som han tyckte mest övertygande definitionsförsök från anteckningsboken:

- Människa är var och en som besitter ett mänskligt genom.

- Var och en?

- Ja, inte moderkakan förstås.

- Just det. Och inte liket heller. Man förlorar inte sitt mänskliga genom för att man dör. Den definitionen har ytterligare en svaghet: i så gott som varje enskild cell finns hela arvsmassan inbyggd. Och du vill väl inte påstå att varje liten cell i din kropp är en människa?

- Nu har jag inte fler förslag, sade Eleven uppgivet.

- Nu skall du inte misströsta. I stället för celler och arvs massa skall vi tala om medvetandet. För att besitta ett medvetande måste man vara vid liv. Då kan vi sortera bort liket, och den enskilda cellen. Om vi haft fler lektioner till vårt förfogande kunde vi ha tagit itu med medvetandet på allvar. Låt oss därför bara konstatera: för att medvetande skall uppstå krävs en ansamling nervceller organiserade i ett centralt nervsystem. Utan nervsystem finns inga upplevelser. Den som saknar hjärna eller fått den totalförstörd är lika okänslig som en sten. Förstår du ungefär vart jag vill komma?

Det gjorde Eleven. Men nu var det hans tur att komma med invändningar:

- Men alla människor har ju inte ett medvetande! Inte det nybefruktade ägget, och inte det några veckor gamla fostret!

- Just precis!

- Och andra än människor kan ha ett medvetande. Till exempel schimpansen ...

- ... och hunden!

- Så det verkar inte vara en bra definition?

- En riktigt bra?

Nu gick det upp ett ljus för Eleven, det kanske inte handlade om en definition:

- Så Mäster menar att det inte räcker med en definition?

- Nej, just det.

- Så en människa skulle kunna vara en varelse med ett mänskligt genom och som har ett medvetande?

- Något ditåt, ja. Vi får förstås räkna in också dem som är tillfälligt medvetlösa. Men det förutsätter att vi bestämmer oss för vad vi menar med medvetande. Medvetandets lägsta nivå är att kunna uppfatta smärta, den högsta att kunna hitta på relativitetsteorin eller

kunna måla som Rembrandt. Men vi kan inte dra gränsen vid den högsta nivån, i så fall skulle alla som är dummare än Einstein och tecknar sämre än Rembrandt inte vara människor. Så låt oss lägga oss nära den lägsta medvetandenivån, att känna smärta. Det kan fostret från tjugonde graviditetsveckan ungefär, påstår i vart fall specialisterna. Från tjugonde veckan skulle vi kunna börja räkna fostret som en varelse på väg att bli en riktig människa. Före den tidpunkten kan du inte tillfoga fostret smärta. Den som är hjärndöd kan heller inte uppfatta smärta och kan följaktligen inte lida.

- Och hur klassificerar vi schimpansen?

- Schimpansen, och hunden!, är djur, inte människor, men de har ett medvetande. Det måste vi ta hänsyn till. Men det ingår inte i den här kursen. Det är en särskild kurs. Om du vill ha lektioner på det området får du komma tillbaka när du kan betala.

Lektion 9: Språket

Eleven hade legat vaken halva natten för att hitta på några intelligenta frågor om språket. Men han tyckte inte han kommit just någon vart. Den enda fråga han kommit på var: Är det inte viktigt att alla som använder konstiga ord definierar vad de menar?

Mästaren berömde Eleven och tyckte det var en utmärkt fråga. Det var en god grundregel att så fort man känner sig osäker på vad folk menar, frågar man vad de menar. Och den medicinska etiketten var full med ord som vid närmare eftertanke inte var särskilt självklara. Som etik, moral, människosyn, människovärde, integritet och så vidare. Mästaren sade att om de fick tid över skulle han återkomma till några sådana ord som de inte redan hade avhandlat, som till exempel integritet.

- Men, fortsatte Mästaren, det finns en ännu intressantare aspekt på språket. Kan du gissa?

Men Eleven bad att få slippa gissa, dels för att han inte hade en aning om vart Mästaren ville komma, dels för att Mästaren dagen till ära verkade vara i prattagen, och då var det lika bra att låta honom prata på.

- Då så, sade Mästaren. Låt oss låtsas att vi sitter här och tittar i ett mikroskop. Låt oss låtsas att vi i mikroskopet ser en befruktning, ser hur spermien tränger in i ägget, och hur ägget sedan börjar dela sig.

- Det har jag sett på tv, utbrast Eleven, i en film av Lennart Nilsson!

- Bra, utmärkt. Beskriv då för mig vad det är som händer.

- En massa spermier kommer simmande ...

- En massa spermier?

- Ja, vad annars?

- Hur vet du att det är spermier?

- Det syns. De ser ut som grodyngel.

- Hur vet du att det inte är grodyngel?

Eleven trodde nu att Mästaren drev med honom och kände sig förnärad, för han var trots allt inget litet barn som man kunde skoja med hur som helst.

- Tag inte vid dig, sade Mästaren. Jag använder mig bara av vedertagen pedagogik. Försök i stället tänka efter: Hur vet du att det är en spermie?

- För att den kallas så.

- Bra! Alltså ...

- Alltså, jag ser en massa små grodyngelliknande saker, som man brukar kalla spermier, komma simmande ...

- Fortsätt!

- En, som vi kallar spermie, tränger in i något som vi kallar ägg ...

- Och?

- Så blir det en befruktning.

- Så uppkommer en process som vi kallar befruktning. Förstår du skillnaden?

Eleven, som misstänkte en ny fälla, svarade med tvekan:

- Jag tror det ...

- Du tror det? Nu kanske du anar vart jag vill komma? Ord är ord, benämningar är benämningar. Första gången någon, det var förresten om jag minns rätt Leeuwenhoek, skådade en spermie i sitt primitiva mikroskop, ropade han inte »Kolla grabbar, kom hit, jag har hittat en spermie!«. I stället undrade han: Vad är det där för en liten gynnare? Kanske tillkallade han en assistent eller elev och frågade: Vad tror du om det här? Sedan kom de överens om att de skulle kalla tingesten de såg för en spermie, efter det grekiska ordet för frö. Om de sedan kunnat följa befruktningsprocessen i sitt mikroskop, måste de först ha grubblat över vad de såg. Om vi antar att de såg samma sak, Leeuwenhoek och hans assistent, behövde de ord för att kunna beskriva för varandra vad de såg. Sådant är vårt språk. Orden är påhittade för att vi skall kunna tala om för varandra vad vi ser. Men du får inte förväxla orden med det orden står för. Ord är etiketter. Antag att du får syn på en spermie, om det nu är en spermie, som är avvikande, kanske har den tre svansar eller ingen alls. Då börjar du tveka: Är det verkligen en spermie? Du tvekar för att den inte stämmer med hur en spermie bör se ut. Så är det med hela biologin: vi tror oss ha exakta uttryck för det vi ser i våra mikroskop. Men orden är stela och kategoriska medan naturen är böjlig och föränderlig. För det mesta stämmer orden hyggligt med verkligheten. Men inte alltid. Ofta finns en glipa mellan ordet och det ordet antas beskriva. Det leder till missförstånd. Tag ett uttryck som du sä-

kert hört, »befruktningsögonblicket«. För länge sedan fick man helt enkelt för sig att befruktningen är ett ögonblicks verk, spermien träffar äggets skal, och pang! Men befruktningen är en process på kanske tjugofyra timmar. Vi kan indela den i steg och sätta namn på stegen. Men det är att göra våld på naturen. Naturen ger blanka fan i vad vi kallar den eller dess delar eller steg. Naturen bara är.

Eleven dolde en gäspning, för han tyckte att det Mästaren sade på en gång var självklart och en smula ovidkommande.

Mästaren, som inte hade så dålig syn som han ville låta påskina, uppfattade genast Elevens kvävda gäspning, och sade:

– Med tiden kommer du att förstå bättre. Många människor tror nämligen att biologin talar om för oss vad den består av och vad som sker i biologiska processer. Som om vi i mikroskopet kunde se små skyltar på vilka det står: här börjar livet, här slutar livet, det här är en spermie, eller ett ägg, en gen, eller DNA, RNA, eller vad du vill. Men de är alla benämningar, konstruktioner, ord påhittade av människan. Vi kan inte vara utan de orden. Och till vardags brukar de fungera. Men vi måste vara på vår vakt för naturen spelar oss då och då ett spratt genom att vägra passa in i våra språkfack.

Lektion 10: Empati

Eleven, som ville ha ut så mycket som möjligt av lektionerna eftersom han betalade dem ur egen ficka, begav sig till biblioteket så snart det öppnade om förmiddagen. Han ville förbereda sig inför eftermiddagens möte med Mästaren. Han läste eller ögnade allt han kom över om »respekt« och »empati«. Empati, fick han veta, var något annat än medlidande. Medlidande är mest ett passivt deltagande, man gråter med den som gråter, medan empati handlade om aktiv inlevelse, om att på allvar försöka sätta sig in i den andres situation. Först då är det möjligt att kanske förstå sina medmänniskor, både deras lidande och deras kanske annars oförklarliga handlingar.

Han läste att det fanns olika nivåer eller grader av empati. Högst upp, på den mest onåbara nivån, fanns Jesus med sin Bergspredikan, där det heter »du skall älska din nästa så som dig själv«. Men hur skulle man bokstavligen kunna älska alla människor? Inte bara älska, utan – så uppfattade Eleven budskapet – älska alla inte bara som dig själv utan också lika mycket. Det verkade inte genomförbart. Det framstod som ett fullkomligt utopiskt mål. Hellre då fäste Eleven sig vid ett annat citat som löd »du skall icke göra mot andra det du inte vill att andra skall

göra mot dig!«. Det lät ju vettigare, men var naturligtvis i praktiken mycket svårt.

Om man skruvade ner ambitionerna en aning hamnade man hos Immanuel Kant, tysk 1700-talsfilosof. Kant menade att ens handlande bör vara sådant att det kan upphöjas till allmän lag. Det lät förnuftigt – men strängt! Eleven tänkte på sin egen ovana att då och då ljuga, mest om småsaker och av bekvämlighet. Kunde det upphöjas till allmän lag? Knappast, det skulle vara att sätta lögnen i system. Kunde han själv å andra sidan sluta ljuga helt och hållet? Nej. Var det för övrigt lämpligt att alltid säga det man tänkte rakt i ansiktet på folk? Vilka konsekvenser skulle det få?

Han bladdrade vidare och fann modernare filosofer som menade att regeln att behandla andra så som man själv vill bli behandlad rymde en risk. Alla människor vill ju inte bli lika behandlade. Inte kunde Eleven utgå ifrån att alla andra skulle föredra det han själv föredrog. Här fanns en felkälla som man måste passa sig för.

I andra texter fann han förslaget att inlevelsen, som kunde vara subjektiv, bedräglig och föra vilse, måste kompletteras med respekt. Respekt för andra och för att andra kanske var annorlunda än en själv, hade andra önskingar och tänkte annorlunda.

Så långt hunnen fann Eleven att han suttit alldeles för länge på biblioteket och att det var hög tid att uppsöka Mästaren.

När Eleven kom springande med andan i halsen inställd på att – så fort han flåsat färdigt – be om ursäkt för sen ankomst, fann han Mästaren sitta apatisk i sin vilstol. Han tycktes inte ens märka att Eleven anlät, än mindre att denne kom för sent. Mästaren låg bakåtlutad i tygstolen med mössa och glasögon på marken bredvid som om han inte orkat sätta dem på sig. Sov gjorde han knappast för ögonen var halvöppna och blicken stint riktad på fötterna. Hade han fallit i någon sorts hypnos?!

Eleven satte sig och väntade på att Mästaren skulle vakna. Men han var redan vaken. Stilla vände han på huvudet och såg sorgset på sin elev. Sedan lyfte han högerhanden i en uppgiven gest innan han lät den sjunka tillbaka. Samtidigt som han åter riktade blicken mot sina fötter igen.

Eleven insåg att han borde hålla tyst och vänta på att Mästaren skulle öppna munnen. Men Mästaren fortsatte hålla tyst och stirra på sina fötter. Eleven tänkte att han kunde fördriva tiden med att öva sig en smula i empati. Han försökte föreställa sig hur Mästaren kände sig. Det låg inget avvisande i den gamles hållning, snarare övergivenhet. Eller, fantiserade Eleven, ett avståndstagande

från livet. Som om Mästaren givit upp och insett att allt prat, alla analyser och alla föresatser inte tjänade något till. Han hade ju sagt under första lektionen att optimismen var ett axiom: om man inte var beredd att tro på det godas möjlighet, i varje fall på längre sikt, tjänade inget filosoferande, hur klurigt det än var, något vettigt ändamål.

Så tolkade Eleven Mästarens tysta budskap: allt är förlorat, livet är ett be- drägeri, vad vi än företar oss slutar det illa. Vi skall alla dö, också våra barn skall dö, och våra barnbarn. Livet är en köttkvarn, ett lidandets mudderverk som knirkar på, oförtrutet ...

Eleven blev så skrämdd av sina egna fantasier, att han grep tag i Mästarens slappa, nedhängande hand. Mästaren ryckte till, och sade yrvaket:

– Är du redan här? Vad är klockan?

Eleven bad om ursäkt för sen ankomst och frågade sedan var Mästaren haft sina tankar – och berättade därefter självmant var han trott att Mästaren tänkt på och varför han sett så djupt nedslagen ut.

– Jag tänkte på Plato, min hund, svarade Mästaren. För det mesta låg han här intill mig och sov med ena ögat halvöppet och ena örat till hälften rest för att inte missa om det dök upp något intressant. Men det underliga var att han då och då, utan minsta signal, plötsligt kunde rusa upp och sedan kuta i stora cirklar flera varv runt trädet hukande utefter marken och så fort som tygen höll.

– Varför gjorde han det?

– För att han överfölls av en plötslig och obändig livsglädje.

Eleven hade också sett hundar bete sig på det viset. Och han hade känt att hundens livsglädje liksom smittade betraktaren. Man blev själv glad av att se en glad hund. Eleven tog mod till sig och sade:

– Skulle Mäster inte skaffa sig en ny hund i alla fall?

– Jag vill inte ha en ny hund, svarade Mästaren. Jag vill ha Plato! Dessutom är jag för gammal. Jag kommer att dö före hunden. Vem skall då ta hand om den?

*

I nästa nummer: Det blir dags att börja med medicinsk etik.

FOTO: ROlf ADLERGRENZ

P C Jersild
författare och läkare